

МОНГОЛЫН СОНГОГЧДЫН УЛС ТӨРИЙН ҮЙЛ БАЙДАЛ БА НАМУУД

С.МӨНХБАТ

МУИС-ийн Улс төр судлалын тэнхимийн эрхлэгч, доктор(Ph.D), дэд профессор

Илтгэлийн агуулга

1. Сонгогчдын улс төрийн үйл байдал, түүнийг судлах арга зүйн асуудал
2. Монголын сонгогчдын улс төрийн үйл байдал, гарч буй өөрчлөлт
3. Сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд намуудын нөлөө /эерэг, сөрөг/
4. Дүгнэлт

Нэг. Сонгогчийн улс төрийн үйл байдал, судлах арга зүйн асуудал

Төлөөллийн ардчиллын суурь, амин чухал асуудал нь иргэд өөрийн ирээдүйн төлөө шийдвэр гаргах үйл явцад шууд оролцож санал өгөх, төрийг байгуулах үйл хэрэгт сонгуулиар дамжуулж оролцох явдал байдаг. Сонгууль улс төрийн үйл явц учраас түүнд оролцох, хандах иргэдийн үнэлэмжийг судалж шинжлэх буюу сонгогчийн улс төрийн үйл байдлын судалгаа бол улс төрийн шинжлэх ухаан дахь судалгаа, шинжилгээний бие даасан хүрээ юм.

Англи хэлний “*behavior*”⁸⁷, Орос хэлний “*поведение*”⁸⁸ гэдэг үгийг “үйл байдал” гэдэг утгаар ХХ зууны эхээр социологи, сэтгэл судлал, улс төрийн шинжлэх ухаанд хэрэглэж байсан бөгөөд хожмоо улс төрийн шинжлэх ухаанд иргэд, сонгогчдын үйл байдлыг илэрхийлэх утгаар хэвшин тогтож энэ чиглэлийн дагнасан судалгаанууд өрнөдийн орнуудад тухайлбал, АНУ-д их хийгдсэн байдаг. Улс төрийн шинжлэх ухаанд энэ чиглэлээр бие даасан судалгааны чиглэл ч (бихевиоризм) хөгжиж байгаа бөгөөд энэ чиглэлийн судалгааны гол объект нь шалгаж болохуйц бодитой мэдээлэлд үндэслэсэн сонгогчдын улс төрийн үйл байдал⁸⁹ юм.

Үйл байдал хэмээх үгийг монгол хэлэнд янз бүрийн утгаар хэрэглэж ойлгодог байдал байсаар байна. Улс төр судлал, эдийн засаг, кибернетик, философи, сэтгэл судлал зэрэг шинжлэх ухаанд үйл байдал гэсэн ойлголтыг өөр хоорондоо ялгаатайгаар хэрэглэдэг. Үүнийг тухайн шинжлэх ухааны аспекттай, цаашилбал судлаачдын өөрсдийн үзэл баримтлалын ялгаатай байдалтай холбон тайлбарлаж байна. Жишээлбэл кибернетикийн шинжлэх ухаанд үйл байдал гэдэг үг нь системүүдийн хандлага, төлөв байдал гэсэн утгыг илэрхийлдэг бол сэтгэл судлалд зан төрх, авир гэсэн агуулгаар, харин улс төр судлалд “сонгогчийн үйл байдал, үйл хөдлөл” гэсэн утгаар судалж, хэрэглэсэн байдаг.

Эдгээр асуултуудад өгч буй хариултууд олон янз бөгөөд асуудлын аль нэг талыг голлосон судалгааны олон хандлагууд бий болж байна. Гэвч иргэдийн улс төрийн үйл байдлын асуудал нь төсөөлж байгаагаас ч илүү нарийн төвөгтэй юм. Энэ нь уг

⁸⁷ International Encyclopedia of Political Science. IPSA., 2012.

⁸⁸ Политическая энциклопедия. Москва., 1999. стр. 146

⁸⁹ Улс төрийн шинжлэх ухаан. УБ., 2011. 379 дахь тал

үзэгдлийн өөрийн нь нарийн нийлмэл шинж, түүнийг судлахад хэрэглэж буй аргазүйн олон янз хандлагууд, түүнчлэн үндсэн ойлголтын нэр томъёоны тодорхой бус байдалтай холбоотой байна. Ялангуяа улс төрийн шинжлэх ухааны уламжлалт нэр томъёоны тодорхойгүй байдал онцгой хүндрэл учруулж байгаа юм. Учир нь иргэдийн улс төрд хандах үйл байдлыг тодорхойлохдоо улс төрийн оролцоо, улс төрийн идэвхи, санаачилга, улс төрийн үйл ажиллагаа гэсэн ойлголтуудтай хольж хутгах, тэдгээрийн агуулгын ялгааг тодорхой болгох зэрэг цаашид анхаарууштай асуудлууд байсаар байгааг энд дурьдая.

Улс төрд хандах иргэдийн үйл байдал, улс төрийн идэвхийн тухай асуудал эртнээс олон орны судлаачдын анхаарлыг татсаар ирсэн байна. Өргөн утгаар нь авч үзвэл сонгогчийн үйл байдлын судалгаа ардчилсан нийгэм, түүний системүүд үүргээ хэрхэн биелүүлж, иргэд тэдгээрийг юу гэж ойлгож, тэдгээрт хэрхэн хандаж буйг харуулдаг. Тиймээс сонгогчийн үйл байдлыг судалгаа дараах асуултад хариулахаас эхэлдэг. Үүнд Хүмүүс хэнийг сонгодог вэ?, Тэд яагаад сонгодог вэ?, Юуг хүсэж, бодож тэд сонголт хийдэг вэ? гэсэн асуултауд юм. Сонгогчдын санал өгч сонголт хийх чадварын тухай асуудал псефологчдын (хүмүүс сонгуульд саналаа хэрхэн өгдгийг судалдаг салбар) анхаарлыг ямагт татсаар ирсэн асуудлын нэг юм.

Сонгогчийн үйл байдлын судалгаа олон жил хөгжихдөө *социологийн, нийгэм-сэтгэл зүйн болон рациональ (ухаалаг) сонголтын*⁹⁰ гэсэн 3 гол хандлагаар явж иржээ. Социологийн хандлага (С.Липсет, С.Роккан, Пауэль Ф.Лазерфельд, Ч.Э.Мерриам, Г.Ф.Госнем)-ын чармайлтын үр дүнд сонгогч хувь хүний улс төрийн үйл байдлыг түүний харьяалагдаж буй нийгмийн бүлэг, болон нийгэмд эзэлж буй байр суурийнх нь онцлогоор гаргаж ирэхэд анхаардаг. Энэ судалгаа сонгогчдын санал өгөлтөд нийгмийн хамаарал шууд нөлөөтэй байдгийг харуулдаг. Сонгогчийн үйл байдлыг судлах социологийн чиг хандлага нь өнгөрсөн зууны 50-иад оноос хөгжсөн бөгөөд сонгогчдын дунд санал асуулга авах замаар социологийн судалгаа явуулж сонгогчийн үйл байдлын төлөвийг судалж гаргадаг онцлогтой. Тоон судалгаан дээр суурилан бие хүний нийгмийн шинж онцлогууд болон түүн дээр үндэслэн сонгогчдын санал өгөх сэдлийн харилцан хамаарлын гаргах замаар шинжилгээ хийнэ гэсэн үг. Ингэхдээ нийгэм, ангийн байдал (зүүн чигийн нам- ажилчин анги, баруун чигийн нам-дунд анги), шашин, үзэл суртал, нийгмийн хувьсагч хүчин зүйлүүд (хүйс, нас, ажил мэргэжил, боловсрол, нийгмийн гарал, арьс өнгө, намын харьяалал, орлого, амьжиргааны түвшин гэх мэт)-ийг суурь болгон ашигладаг. Сонгогчийн үйл байдлыг судлах социологийн арга, хандлага нь дотроо микро, макро гэсэн 2 түвшинд хуваагддаг. Микро түвшний арга, хандлагын гол санаа нь тухайн сонгогчийн хамаарах бүлгийн сонгуулийн оролцооны хэм хэмжээ нь жигд болох тусам тус бүлэгт хамаарах сонгогчийн гаргасан шийдвэр бүлгийнхээсээ ялгарах магадлал бага байна. Хоорондоо зөрчилтэй хүчин зүйлс нэмэгдэж бүлгийн доторх сонгогчдын байр суурь зөрөх үед тэдний улс төрийн шийдвэр гаргах байдал эрс ялгаатай болох магадлал ихэсдэг гэж үздэг байна. Иймээс ч сонгогчийн улс төрд хандах хандлага, санал бодол төлөвших хийгээд сонгуульд оролцож санал өгөхөд социал хүрээний үзүүлэх нөлөө хүчтэй гэдгийг тэд гол болгодог юм. Харин макро түвшний арга, хандлага нь төр, улс төрийн намуудын тогтвортой дэмжигчдийн хүрээ, өөрчлөлтийг тандахад чиглэдэг. Энд нийгэм дэх үнэт зүйлсийн эрхэмлэл, намуудад өөрийгөө адилсуулах үйл явц зэрэг хамаардаг.

Харин нийгэм-сэтгэл зүйн хандлага (А.Кемпбелл, Ф.Конверс, В.Миллер, Д.Стоке⁹¹, Ж.Еванс⁹², Х.Вейсберг⁹³)-ын шинжилгээ нь бие хүний сэтгэл зүйн хандлага

⁹⁰ International Encyclopedia of Political Science. IPSA., 2012. p. 738

⁹¹ Campbell, A., Converse, P.E., Miller, W.E., & Stoke, D.E. The American voter. New York., 1960

⁹² Evans, J. Voters and Voting; An Introduction. London., 2004

⁹³ Lewis-Beck, M., Jacoby, W. G., Norpoth, H., & Weisberg, H. The American voter revisited. University of Michigan Press., 2008

нь сонгогчийн сонгуульд сонголт хийж санал өгөх гол үндэс нь болдог талаар дүгнэдэг. Нийгэм-сэтгэл зүйн хандлага нь сонгогчид руу хандсан улс төрийн нарийн бодлого болон сонгогчдын санаа бодлын тогтворгүй байдлын хоорондын асуудал дээр төвлөрч сонгогчдын сэтгэл зүйн тогтсон хандлага болон ухамсарлагдаагүй харилцаа тэдний сонголт хийх шийдвэрт хэрхэн нөлөөлдөг болохыг тодруулахад чиглэдэг. Тухайлбал, сонгогчдын олонхи нь яагаад нэг нам руу хошуурч саналаа өгдөг вэ?, сонголт хийхэд цаг үеийн нөхцөл, нийгмээс үзүүлж буй дарамт, шахалт эсвэл дэмжлэг хүний сэтгэл зүйд хэрхэн нөлөөлдөг вэ? зэрэг асуултуудад хариулт өгөхөд чиглэдэг. Гэхдээ энэ хандлагын суурь нь улс төрийн нийгэмшилт байдаг. Энд мөн улс төрийн нам, улс төрчдийг тууштай дэмжигчдийн идэвхтэй үйл ажиллагаа чухал нөлөө үзүүлдэг.

Рациональ сонголтын хандлагын шинжилгээ нь эдийн засгийн үр ашигтай, оновчтой байх онолоос хөгжиж гарч ирсэн. Сонгогчид улс төрийн нам, нэр дэвшигчдээс сонголт хийх эцсийн мөчид саналынхаа өөрт ирэх ашиг тус, үнэ цэнийг бодож сонголтоо хийдэгт оршино. Рациональ сонголтын хандлага (А. Даунс⁹⁴, Р.Далтон⁹⁵) нь АНУ-ын судлаач Э.Даунсын “Ардчиллын эдийн засгийн онол⁹⁶” хэмээх бүтээлд тусгалаа олсон байдаг. Энэхүү арга зам, хандлагаар сонгогч нь сонгуульд санал өгөхдөө үр ашгийн тооцоонд суурилдаг аж. Ингэхдээ тэрээр засгийн газрын өнгөрсөн бүрэн эрхийн хугацааны үйл ажиллагаанд үнэлэлт өгч одоогийн сөрөг хүчин засгийн эрхэнд байсан бол юу хийж чадах байсан гэдэгт харьцуулж үздэг. Үүний үндсэн дээр тэрээр өөрийнх нь хувийн зорилтуудыг хамгийн түрүүнд хэрэгжүүлж чадна гэж үзсэн намын төлөө саналаа өгдөг. Ийнхүү энэхүү хандлагаар сонгогчийн шийдвэр эцсийн бүлэгт улс төрийн тулгамдсан асуудал, эрх баригч болон сөрөг хүчний дүр төрх, инфляцийн түвшин, ажилгүйчүүдийн тоо, эдийн засгийн өсөлт зэрэг үзүүлэлтээс хамаардаг бөгөөд нийгмийн байдал болон урт хугацааны турш өөрчлөгдөөгүй байсан намын талаарх байр суурь нь гол бус үүрэг гүйцэтгэдэг. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн болон эдийн засгийн шийдвэрийг үндсэндээ ижил зарчмаар гаргадаг гэж үздэг. Энэ хандлагыг богино хугацааны элемент гэж нэрлэх тал ч бий. Энэ хандлага дээр нэг шүүмжлэл явдаг нь сонгогчид тухайн үеийнхээ ашгийг харснаас цаг хугацаагаар алслагдсан хүсээгүй зүйлийг тооцоогүй байж болох бөгөөд үүгээрээ өөрийн харалган байдлыг харуулдаг⁹⁷ гэжээ.

Хоёр. Монголын сонгогчдын улс төрийн үйл байдал, гарч буй өөрчлөлт

Монгол улс ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжээд даруй 23 жилийн нүүрийг үзжээ. Энэ хугацаанд манай сонгогчид УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн Төлөөлөгчдийн хурлын гээд нийт 17 удаагийн (дахин болон нөхөн сонгуулийг оруулахгүйгээр) сонгуульд оролцож саналаа өгсөн байна. Өөрөөр хэлбэл Монголын сонгогчид энэ бүхий л хугацаанд ардчилсан сонгуулийн зарчим, шаардлага, дэг жаяг, ёс зүйгээс суралцаар ирсний зэрэгцээ тэдний нийгэм сэтгэл зүйн хандлага, улс төрийн үйл байдал хувьсан өөрчлөгдөж ирсэн байна. Монголын сонгогчдын үйл байдлын шинж, түүнд нөлөөлөгч хүчин зүйлсийг тодруулан гаргахын тулд миний бие энэ талаар хийгдсэн эрдэмтэн судлаачдын судалгаа, сонгогчдын дунд хийгдсэн тоон болон чанарын судалгаанууд дээр үндэслэн анализ хийхийг оролдов.

Сонгогчдын улс төрийн үйл байдал нь *сонгуулийн бус үед болон сонгуулийн кампанийн үед төлөв байдлын хувьд нэлээдгүй ялгаатай болдог*. Сонгуулийн кампанийн үеэр сонгогчдын үйл байдлын өөрчлөлт, хувирал нь “их хөөсрөлт”-тэй

⁹⁴ A.Downs. An Economic theory of democracy. New York.,1957

⁹⁵ Dalton. R. Citizen politics: Public opinion and political parties in advanced industrial democracies. Washington., 2008

⁹⁶ A.Downs. An Economic theory of democracy. New York., 1957

⁹⁷ Улс төрийн шинжлэх ухаан. МУИС. Улс төр судлалын тэнхим., 2010. 389 дахь тал

байдаг бол сонгуулийн бус үед энэ хөөсрөлт буурч улс төрд хандах иргэдийн үйл байдал энгийн горимд шилжиж байдаг.

Өнөөдрийг хүртэлх хугацаанд Монголын сонгогчдын улс төрийн байдал нь нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдал, улс төрийн үзэгдэл, үйл явцыг даган хувьсан өөрчлөгдөж ирсэн бөгөөд энэхүү чиг хандлагыг тодорхойлохын тулд цаг хугацааны хувьд сонгуулийн мөчлөгтэй нь уялдуулан авч үзэх⁹⁸ нь арга зүйн хувьд оновчтой байж болох талаар зарим судлаачид, судалгааны бүтээлд бичсэн байгааг хүлээн зөвшөөрч болох юм. Гэхдээ миний бие сонгуулийн бус үед сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд гарч буй өөрчлөлт, шилжилтийг сонгуулийн мөчлөг гэхээсээ илүүтэй нийгэм, эдийн засаг, оюун санаа, социаль хүрээнд өрнөж буй өөрчлөлттэй уялдуулан авч үзэх нь чигийг барьж энэхүү илтгэлээ бэлдлээ. Учир нь сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд шууд нөлөө үзүүлэгч үндсэн суурь хүчин зүйлс бол нийгэм, ахуйн (эдийн засгийн) өөрчлөлтүүд байдаг.

Монгол улс ардчилалд шилжээд 23 жилийн нүүрийг үзэхдээ улс төрийн ардчиллын зарчмууд, үнэт зүйлсийг өөрийн орны хөрсөнд нутагшуулан соёолуулах талаар чамлахааргүй амжилт гаргасныг тэмдэглэх хэрэгтэй. Энэ хугацаанд хүний эрх, эрх чөлөөний тухай үзэл баримтлалд тулгуурласан ардчилсан Үндсэн хуультай боллоо. Эрх зүйт төр, иргэний нийгмийг бэхжүүлэх зүгт шийдвэртэй алхамуудыг хийв. Чөлөөт бүх нийтийн сонгуулиар УИХ, Ерөнхийлөгч, Орон нутгийн ИТХ-ыг сонгодог болов. Парламентад ёс, түүний институц бүрэлдэн тогтож засаглалыг хуваах зарчим зохих хэмжээгээр биеллээ оллоо. Олон намын систем тогтож, олон ургальч үзэл дэлгэрэв. Иргэний ба улс төрийн эрх, эрх чөлөөг иргэд бодитой эдлэх улс төр, эрх зүйн үндэс тавигдлаа. Иргэдээс улс төр, улс төрийн систем дэглэмд хандах хандлага, чиг баримжаа өөрчлөгдөж Монголын улс төрийн соёлд гүнзгий өөрчлөлт гарлаа⁹⁹.

Энэ бүхний үр дүнд Монголд ардчилал цаашид бэхжих хөрс суурь бэхжиж байна. Монголын ард иргэдийн сэтгэл зүйд ардчиллыг хөгжүүлэх хүсэл эрмэлзэл баттай бий болсныг манай байгууллагуудын хийсэн судалгааны дүнгээс харж болно. Ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд шилжиж цаашид энэ замаар замнах нь зайлшгүй гэдэг дээр манай иргэдийн дийлэнх нь (85%)¹⁰⁰ санал нэгтэй байна. Мөн гадаадын судлаачид ч өөр өөрсдийн үнэлэлт дүгнэлтээ өгсөөр байна. Тухайлбал Азийн барометр судалгааны эмхэтгэлд Монгол нь Зүүн Европоос гадна коммунизмаас чөлөөт өрсөлдөөнт олон намын систем бүхий капиталист ардчилалд амжилттай шилжсэн цорын ганц орон гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй¹⁰¹ гэсэн байна.

Ийнхүү ололт амжилтууд байгаа хэдий ч ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд бүрэн шилжиж ардчиллыг бэхжүүлэх үйл явцад эргэлт буцалтгүй орлоо гэж дүгнэхэд харахан эрт байна. Бид сүүлийн 23 жил нийгмийн бүх хүрээг хамарсан өөрчлөлтийн үйл явц, тэр дундаа ардчиллын хөгжлийг судлахдаа хэт ерөнхийлсөн, танин мэдэж суралцахуйн шинж давамгайлсан байдлаар хандаж ирснээс үүдээд түүнд эерэг болон сөрөг нөлөө үзүүлж буй хүчин зүйлүүдийн талаар нарийвчлан задлан шинжилсэн судалгаа орхигдож ирсэн. Үүнээс үүдэн нийгэмд хуримтлагдан буй бэрхшээлтэй асуудлуудын гүнд, мөн чанарт нэвтэрч чадахгүйд хүрэх, шийдвэрлэх зөв гарц, шийдлийг олох эрэл хайгуулд мухардалд орох явдал цөөнгүй тохиолдох болов. Ардчиллын хөгжилд тохиолдож буй зарим хүндрэл, бэрхшээлүүд нь манай иргэдийн

⁹⁸ С.Одхүү, Ц.Заяхүү. Сонгогчдын нийгэм, сэтгэл зүйн төлөв байдал. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик. ЭШ-ний бага хурлын эмхэтгэл. УБ., 2009. 27 дахь тал

⁹⁹ Ш.Содном, Ц.Ганболд, Ё.Довчин. Монгол дахь ардчилах үйл явц ба сонгууль. Монгол дахь сонгуулийн үйл явц: онол, практик. ЭШ-ний бага хурлын эмхэтгэл. УБ., 2009. 6 дахь тал

¹⁰⁰ Хүмүүс: улс төр-нийгмийн амьдрал сэдэвт суурь судалгаа. Нийгмийн Ардчиллын хүрээлэн. 2012 оны IX сар.

¹⁰¹ До Чүл Шин. Зүүн Ази дахь гуравдугаар давалгаа: Харьцуулсан ба динамик төлөв. Азийн барометр. УБ., 2008. 14 дэх тал.

ардчиллыг ойлгох хэт ерөнхий хийсвэр ойлголт, төсөөлөл, улс төрийн ухамсар, соёлын доогуур түвшинтэй холбоотой байгааг ч судалгааны байгууллагуудын хийсэн судалгаанууд нотлон дүгнэсэн байна. Тухайлбал Нийгмийн Ардчиллын хүрээлэн, Максима, Сант марал болон ШУА-ийн ФСЭХ зэрэг байгууллагуудаас хийсэн судалгаагаар манай иргэд сонгогчид ардчиллыг эрх чөлөө, чөлөөт байдал, ил тод шударга зарчим, хувийн өмч зэрэг ардчиллыг үнэлэх ерөнхий ойлголт талаас нь үнэлж, иргэдийн оролцоо, ард түмний засаглал, чөлөөт сонгууль, тайлагнах, хариуцлага хүлээх зарчим зэрэг ардчиллыг үнэлдэг чанарын талын асуудлуудыг орхигдуулах, мэдэхгүй байх зэрэг байдлууд түгээмэл байгаа талаар ижил, ойролцоо дүгнэлтүүдийг гаргасан байна. Сант Марал судалгааны байгууллагаас хийсэн судалгаагаар¹⁰² Монголын ардчилал таны сэтгэлд хэр нийцдэг вэ? гэсэн асуултад судалгаанд оролцогсдын 24.3% нь нийцдэг, 41.3% нь бага зэрэг нийцдэг, 18.1% нь бараг нийцдэггүй, 9.3% нь нийцдэггүй, 7% нь мэдэхгүй гэж хариулснаас үзвэл ардчилал манай нийгмийн хөрсөнд бат сууж, сонгогчдын сэтгэлд гүн шингэсэн гэх хэлэх аргагүй байна. Энэ нь ардчилал Монголын хөрсөнд бодит агуулгаараа, тохирсон хэв загвараараа бууж чадаагүйн үр дүн мөн. Өөрөө хэлбэл иргэд ардчиллын “гол тоглогч” болох үйл явц явагдахгүй байгаагийн тод илрэл. Тийм учраас ардчиллын төлөвшилтөд суурь нөлөө үзүүлэгч хүчин зүйлсийн судалгааг нарийвчилж хийх зайлшгүй шаардлага тулгарч байна. Үүний нэг бол Монголын сонгогчдын үйл байдал, түүнд гарч буй өөрчлөлтийн асуудал мөн. Өөрөөр хэлбэл сонгогчийн улс төрийн үйл байдлыг улс төр, нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлсийн нөлөөллөөр судлах явдал чухал байна. Өнөөдөр манай сонгогчдын улс төрийн үйл байдал улс төр, нийгмийн олон хүчин зүйлсээс хамааран тогтворт бус динамик шинж давамгайлсан төлөв байдалд байна.

Үүнийг би дараах хэдэн хүчин зүйлээр тайлбарлая.

1. Сонгогчийн улс төрийн үйл байдалд үзүүлэх социаль өөрчлөлтийн нөлөө.

Өнөөдөр Монголчуудын амьдралын хэв маяг материаллаг талаасаа их өөрчлөгдөж байна. Сүүлийн жилүүдэд нэн ялангуяа байгалийн баялгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж эхэлснээр нийгэмд баян хоосны ялгаа улам нэмэгдэж энэ нь нийгмийн гишүүдийн сэтгэл зүй, тэдний улс төрийн үйл байдалд чухал нөлөө үзүүлж эхэллээ. Зэх зээл хөгжих тусам эдийн засгийн мэдлэг, мэргэшил, удирдлага, санхүү менежментийн арга барил өөрчлөгдөн хэн овсгоотой, хөрөнгө мөнгөтэй нь, хэн мэдлэг боловсролтой нь цаашид хол явахыг энэ үед хүчтэй мэдэрч эхэлж байна. Өмчийн харилцаан дээр суурилсан либераль ардчиллын үнэт зүйлс хүчтэй нэвтэрч байгаатай холбогдон Монголчуудын хамтач, нийтэч зан үйлийн уламжлал эвдэрч түүний оронд амиа хичээх, хувиа бодох үзэл, сэтгэлгээ манай иргэдэд (ялангуяа залуучуудад) төлөвшиж байна. Энэ байдлыг академич Г.Чулуунбаатар “Эх орон, ард түмэн, нийгмийн дэвшлийн эрх ашгийг илүү дээдлэх нийгэм, хүмүүнлэгийн итгэл үнэмшлээс хувийн эрх чөлөө, хангалуун тансаг амьдралын төлөө хүсэл эрмэлзэлд шилжиж байна”¹⁰³ гэж дүгнэсэнтэй санал нэг байгаа юм. Энэхүү “зэрлэг капитализм”-ын хөгжлийн зүй тогтол нь нэг талаар хувь хүний хөгжил, дэвшлийг хангадаг сайн талтай ч нөгөө талдаа баян хоосны ялгарлыг нэмэгдүүлж, нийгмийн олонхийг ядуурал руу хөтөлдөг сөрөг талтай. Өнөөдөр Монгол улс хүний хөгжлийн үзүүлэлтээр 186 орноос 108, амьдралын чанарын үзүүлэлтээр 192 орноос 107, эдийн засгийн өрсөлдөх чадвараар 144 орноос 93-т тус тус жагсаж байна. Энэ бол тийм ч таатай үзүүлэлтүүд биш бөгөөд бид Африкийн хөгжил буурай орнуудын түвшинд л байна гэсэн үг. Нийгмийн Ардчиллын Хүрээлэнгийн

¹⁰² Улс төрийн барометр. Сант Марал судалгааны төвийн судалгаа. УБ., 2009 оны 4-р сар

¹⁰³ Г.Чулуунбаатар. Олон нийтийн санаа бодол дахь сэтгэл зүйн зөрчлүүд. XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын нийгэм, иргэншлийн өөрчлөлт. УБ., 2008. 114 дэх тал

хийсэн цуврал судалгаануудаар¹⁰⁴ хүн амын дунд хамгийн тулгамдаж буй асуудлуудад дараах асуудлууд орсон байна. Үүнд,

- Ажилгүйдэл, ядуурал	- 20.5%
- Архидалт, архичид	- 20.3%
- Авилга, хээл хахууль	- 18.5%
- Орлогын хомсдол	- 15.1%
- Улс төрийн хариуцлагагүй байдал	- 10.2%
- Байгаль орчны бохирдол	- 9.2%

Судалгааны дүнгээс харахад иргэдийн ахуй амьдрал сайнгүй байгаа бөгөөд ядуурлын түвшин 36%, баян хоосны ялгааг хэмждэг жиний коэффициент 0.36% байгаа нь өндөр үзүүлэлт юм. Учир нь энэ процент 0.40%-иас дээш гарвал тухайн улсад мөргөлдөөн тэмцэл бий болох хөрс суурь бий болдог гэж үздэг. Нийгэм- эдийн засгийн энэ сул дорой байдал нь манай сонгогчдын улс төрийн үйл байдлын тогтворт байдал, улс төрийн оролцоо идэвхд сөргөөр нөлөөлж байна. Судалгаагаар ажилгүйчүүд, ядуучууд, орлогын хомсдолтой нийгмийн бүлэг, сонгогчдын улс төрийн идэвх муу, сонгуулийн оролцоо эрс сул байгаагийн дээр тэдний улс төрийн үйл байдалд гадны хүчин зүйлийн нөлөө их (70-80%) байгаа нь тогтоогдсон байна.

Ажил мэргэжил, боловсрол, нас, орлогын хэмжээ зэрэг нь сонгогчдын үйл байдалд шууд нөлөө үзүүлдэг социаль хүчин зүйлүүд юм. Судалгааны дүнгүүдээс үзэхэд өндөр боловсролтой, ажил мэргэжилтэй, орлого сайтай сонгогчдын улс төрд хандах хандлага тогтвортой, сонголт хийхдээ гадны нөлөөнд автах байдал нь бага байна. Тухайлбал, энэ бүлгийн сонгогчдоос сонгуульд оролцох сонирхол, сонголт хийх цаг хугацаа зэргийг тандахад тэдний дийлэнх нь (70%) сонгууль болохоос хэдэн сарын өмнө сонголт хийсэн байдаг. Энэ бүлгийн сонгогчдын улс төрд хандах хандлага, сонгуульд оролцох оролцоо рациональ шинжтэй байх нь түгээмэл үзэгдэл юм.

Харин мэргэжил ажилгүй, орлогын тогтсон эх үүсвэргүй, боловсролгүй сонгогчдын хувьд тэдний улс төрд хандах хандлага, сонгуульд оролцох оролцооны сэдэл харилцан адилгүй байгаа нь судалгаанаас харагддаг. Тэдний нэг хэсэг нь улс төрийн идэвхтэй байр сууринд байхад нөгөө хэсэг нь идэвхгүй “хөвөгч” заримдаа бүр “хүнийссэн” үйл байдалтай байна. Улс төрд хандах хандлага, сонгуульд оролцож саналаа өгөхдөө идэвхтэй байр сууринд байдаг бүлгийн хүмүүсд нөлөөлдөг гол хүчин зүйл нь эдийн засгийн хөшүүрэг (нам, улс төрчдийн амлалт, сонгуулийн амлалт) юм. Улс төрөөс хүнийссэн хэсгийнхний улс төрийн идэвхгүй байдалд нөлөөлөгч гол хүчин зүйл нь мөн л эдийн засгийн нөхцөл, амьжиргааны түвшний доройтол зэргээсээ үүдэн төр, улс төрийн нам, улс төрчдөд итгэх итгэл алдарсан байдагтай шууд холбоотой. Судалгаагаар Энэ бүлэгт багтах сонгогчдын дунд *Таны оролцоо улс төрийн шийдвэрт хэр зэрэг нөлөөтэй байж чадна гэж та бодож байна вэ?* гэсэн асуултад судлагаанд оролцогчдын 34.9% нь огт үгүй, 18.5% нь бага, 16.5% дунд зэрэг, 14.4% нь мэдэхгүй, 8.2% нь их гэж тус тус хариулсан байна¹⁰⁵. Эндээс үзвэл энэ бүлгийн сонгогчдын улс төрийн байр суурь, үйл байдал нь өөртөө итгэлгүй, тэдний улс төрийн шийдвэр гаргалтад хөндлөнгийн хамаарал ихтэй өөрөөр хэлбэл “хөвөгч сонгогч”-дын цөмийг (20-25%) энэ бүлэг бүрдүүлдэг гэж үзэж болохоор байна.

Монголын сонгогчдын үйл байдалд нөлөөлөгч социаль өөрчлөлтийн хүрээнд гарч буй өөр нэг томоохон үзэгдэл бол сонгогчдын насны бүтцэд гарч буй өөрчлөлт юм. Өнөөдөр сонгуулийн насанд хүрсэн нийт 1 сая 800 мянган сонгогчийн 60% буюу 1 сая 100 мянган сонгогч нь 18-35 хүртэлх насны залуучууд байна. 1990 онд төрсөн хүүхэд

¹⁰⁴ Нийгмийн Ардчиллын Хүрээлэнгээс 2011, 2012, 2013 онуудад хийсэн Хүмүүс: Улс төр-нийгмийн амьдрал сэдэвт суурь судалгаануудын дүн мэдээ.

¹⁰⁵ Улс төрийн барометр. Сант Марал судалгааны төвийн судалгаа. УБ., 2009 оны 4-р сар

өнөөдөр 23 настай бөгөөд тэд ардчилсан нийгмийн тогтолцоонд хүмүүжин төлөвшсөн иргэд. Тиймээс тэдэнд өмнөх нийгмийн талаар ойлголт, төсөөлөл хомс зөвхөн ардчиллын тухай, ардчилсан нийгмийн тухай л ойлголт төсөөлөл тэдний улс төрийн үйл байдлын үндсэн шинжийг нь бүрдүүлж байна. Энэ нь тэдний хувьд ардчиллыг дэмжих үндсэн үйл байдал нь болдог. Үүнийг доорх хүснэгтэй харна уу?

Та аль намын нэр дэвшигчийг дэмжих вэ? Насны бүлгээр¹⁰⁶.
Хүснэгт.1

		МАН	АН	МАХН
Насны бүлэг	18-35	34.0%	50.0%	15.6%
	35-45	33.9%	41.0%	16.3%
	46-60	40.1%	38.0%	17.6%
	61-ээс дээш	45.7%	35.5%	16.7%

Дээрх хүснэгтээс харахад сонгогчдын насны бүтцэд гарч буй өөрчлөлт сонгогчийн үйл байдлыг төлөвийг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой гэдэг нь харагдаж байна.

2. Сонгогчийн улс төрийн үйл байдалд үзүүлэх оюун санаа, ёс суртахууны өөрчлөлтийн нөлөө.

Нийгмийн тогтолцооны мөн чанар үндсээрээ өөрчлөгдөх үйл явцтай давхцаж Монгол хүний сэтгэл зүйн ертөнц шинэчлэгдэж байна. Бид нийгэм, эдийн засгийн хүрээнд бий болсон материаллаг шинжтэй прагматик зөрчлүүдийг шийдвэрлэхийн төлөө чармайж байгаа билээ. Харин сэтгэл зүй, ёс суртахууны хүрээнд үүсч хуримтлагдсаар байгаа зөрчлүүдийг нэг их анзаарахгүй байгааг нуух хэрэггүй. Үүнийг академич Г.Чулуунбаатар “нэг талаас төрөө дээдэлж төр, улсын гар харж амьдарч ирсэн нийгмийн сэтгэл зүйн инерци маш хүчтэй хадгалагдсаар байхад, нөгөө талаас хүн өөртөө найдаж өөрийн хүчээр амьдрах нийгмийн шаардлага бодит хүчин зүйл, амьдралын хэм хэмжээ болон төлөвших боллоо. Үүнийг хүний сэтгэл зүйн зохицон дасахуйн үндсэн зөрчил гэж үзнэ”¹⁰⁷ гэж дүгнэсэн байна.

Сүүлийн 20 гаран жилийн хугацаанд Монголын нийгмийн харилцаанд гарч буй зөрчил, дутагдал доголдлыг зөвхөн хуулиар зохицуулах гэж оролдож ирсэн нь өнөөдөр хуулиар зохицуулж болдоггүй нийгмийн харилцааны зарим шинж, агуулга, мөн чанар гажуудаж түүнийг гүйцээж ирсэн ёс суртахууны эрхэм нандин чанарууд Монгол хүнээс улам бүр алсарсаар байгаа билээ.

Оюун санаа, ёс суртахууны энэхүү өөрчлөлтүүд нь төр, иргэний харилцаанд онцгой сөргөөр нөлөөлж байна. Энд юуны урьд төр бүхнийг хийх ёстой, төр л ажиллахгүй байна гэсэн бэлэнчлэх, төрөөс ивээл хүсэх гэсэн үнэлэмж, нөгөө талаас

¹⁰⁶ Нийгэм, улс төрийн цаг үеийн судалгаа. Нийгмийн Ардчиллын Хүрээлэн. УБ., 2013 оны 5-р сар

¹⁰⁷ Г.Чулуунбаатар. Олон нийтийн санаа бодол дахь сэтгэл зүйн зөрчлүүд. XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын нийгэм, иргэншлийн өөрчлөлт. УБ., 2008. 118 дах тал

төрөөс иргэдийн өмнө хүлээсэн үүрэг, хариуцлагаа ухамсарлахгүй олонхийн бус цөөнхийн төр болон хувирч буй үзэгдэлүүд нь энэ бүхний тод илрэл болон гарч ирж байна. Үр дүн нь сонгогчдын улс төрөөс хүнийсэх, улс төрийг үзэн ядах, намууд, улс төрчдийг үгүйсгэх, төргүй, намгүй нийгэм байгуулах тухай ярих зэрэг массын түвшин дэх улс төрийн сөрөг үнэлгээ газар авсаар байгаа нь сонгогчдын үйл байдалд сөргөөр нөлөөлж байна. Улмаар энэ байдал сонгогчдоос улс төрийн намуудад итгэх итгэл, сонгуулийн оролцоог ч бууруулсаар байна. Төр, улс төрийн намууд, улс төрчдөд итгэх итгэл улам бүр буурсаар байгааг судалгааны дүн ч харуулж байна.

УИХ-ын сонгуулийн оролцоо./1992-2012/

Хүснэгт. 2

№	Үзүүлэлт	1992 он	1996 он	2000 он	2004 он	2008 он	2012 он	
1	Хүн амын тоо	2,154646	2,231363	2,382525	2,407568	2,564285	2,854203	
2	Сонгуулийн насны хүний тоо	1,202704	1,218549	1,364862	1,472372	1,607825	1,878432	
3	Нэрийн жагсаалтад бичигдсэн сонгогч	1,085129	1,147260	1,247033	1,279516	1,542617	1,836548	
4	Санал өгсөн сонгогчийн	Тоо	1,037392	1,057182	1,027985	1,051812	1,179448	1235760
		Хувь	95,6	92,1	82,4	82,2	76,46	67,29

Гэтэл манай зарим улс төрчид сонгуулийн ирц, оролцоо буурч байгаа үзэгдэл ганц Монголын үзэгдэл биш. Барууны орнуудад ч энэ хандлага хүчтэй өрнөж байна гэж ярьж, бичиж байна. Бодит байдал дээр Монголын сонгогчдын улс төрийн үйл байдал, Өрнөдийн сонгогчдын улс төрийн үйл байдал хоёрын хооронд зарчмын том зөрүү байх шиг байна. Манай сонгогчдын улс төрөөс хүнийсэх, улс төрийн институт байгууллагад хандах, үнэлэх үнэлгээний бууралт нь сонгогчдын нийгэм ахуйн шалтгаан /ядуурал, ажилгүйдэл, баян хоосны ялгарал, боловсрол, уламжлалт менталитет гэх мэт/-тай холбоотой бол хөгжингүй орнуудын сонгогчдын сонгуулийн оролцооны бууралт нь тэдний улс төрөөс үл хамаарах амьдралын баталгаа, ажил мэргэжил, орлого эдгээрийн цаана амьдралын чанарын ахицтай шууд холбоотой гэдгийг бид ойлгох ёстой юм.

3. Сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд намуудын нөлөө.

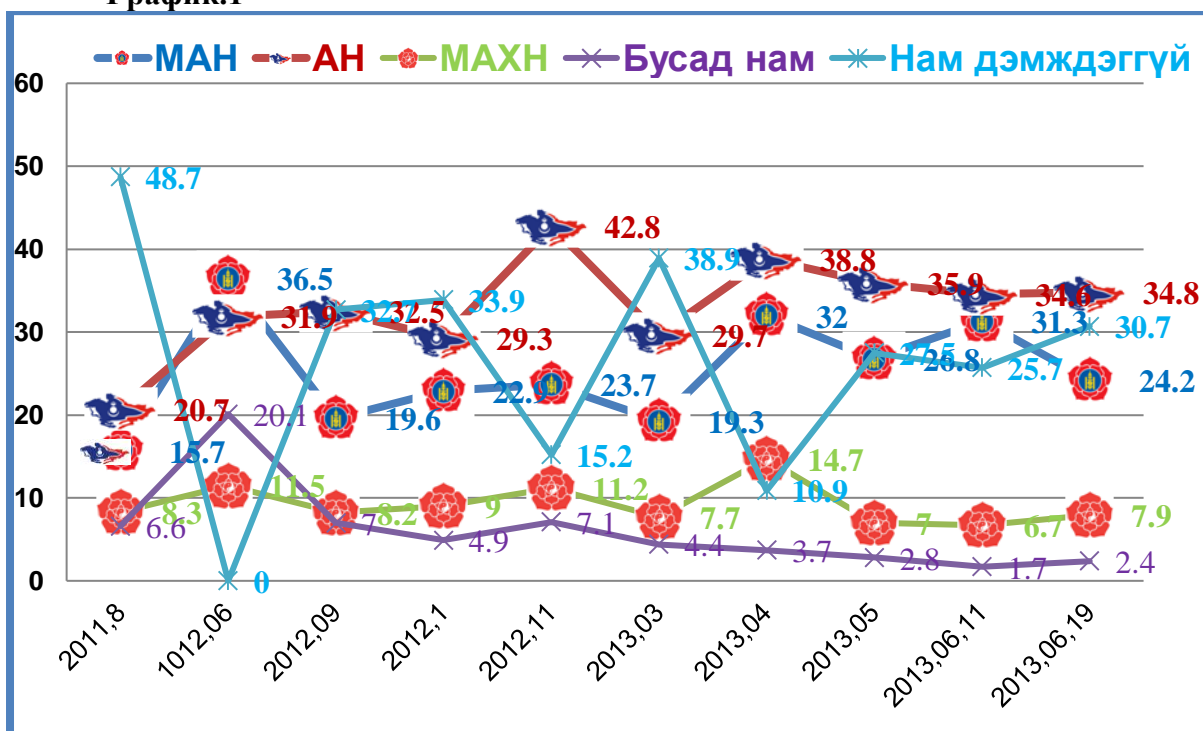
Нийгмийн шударга ёс, эрх чөлөө бол хүний нийгэмшсэн хөгжлийн үр дүн мөн. Нийгэмд шударга бус явдал, тэгш бус харилцаа үүссэн тэр цагаас хүн төрөлхтөн нийгмийн шударга ёс, эрх чөлөөний ноёрхол бүхий нийгмийг мөрөөдөж, түүний төлөө янз бүрийн аргаар тэмцэж ирсэн боловч тийм нийгмийн тогтолцоог нэг ч улс бий болгоогүй байна. Улс төр өөрөө тэгш бус хэмтэй харилцаа учраас тэгш байдал, шударга ёсыг улс төрд бий болгоно гэдэг өөрөө “үл гүйцэлдэх” шинжтэй ч энэ нь холбоотой. Харин тэгш байдал, шударга ёсыг нийгмийн харилцаанд хэрэгжүүлж, хэвшүүлэх тал дээр улс төр чухал үүрэгтэй. Гэвч бодит амьдрал дээр улс төрийн (төр, нам, улс төрчид, шийдвэр гаргагчид) нийгмийн хариуцлага алдагдсанаар жирийн иргэд, сонгогчдын зүгээс түүнийг үнэлэх үнэлэмж, хандах хандлагад ихээхэн өөрчлөлт ордог байна. Өнөөдөр Монголын нийгэмд энэ үйл явц эрчимтэй явагдаж байна. Төр, улс төрийн намуудаас явуулж буй бодлого, үйл ажиллагаа түүний нийгмийн үр өгөөжийн талаар анхаарах цаг болсон байна. Намын нийгмийн хариуцлагыг өндөржүүлэхгүйгээр улс төрийн итгэлцэл, иргэд сонгогчдын улс төрд итгэх итгэлийг дээшлүүлэх аргагүй.

Намын нийгмийн хариуцлагын механизм нь улс төрийн нам, улс төрийн элит, лидерүүдээс олон нийттэй харилцах харилцааг илэрхийлэх ба энд ард түмэн гол хянагч нь байна. Нөхцөл байдал, цаг хугацаа, эдийн засгийн боломжоо бодитой үнэлж чадалгүй дан ганц улс төрийн зорилгоор нийгмийн амлалт өгч, төлөөллийн эрх олж аван улмаар түүнийгээ хэрэгжүүлж чадахгүй байх нь иргэд сонгогчдын зүгээс улс төрийн намуудад итгэх итгэл сулрах, тэднийг сөргөөр үнэлэх байдалд хүргэдэг. Цаашдаа улс төрд хандах сонгогчийн үйл байдлын шинжид ч сөргөөр нөлөөлдөг.

Судалгаагаар намуудын нэр хүнд жилээс жилд буурч байна. Сонгуулийн кампанийн үеийг эс тооцвол намуудын нэр хүнд сонгогчдын дунд төдийлөн сайнгүй байна. Үүнийг сүүлийн хэд хэдэн цуврал судалгааны дүнгээс харья.

Улс төрийн намуудын рейтингийн судалгаа¹⁰⁸

График.1

Сүүлийн намуудаас төрийн өндөр албан тушаалд томилогдсон хүмүүс өөрийн багаа бүрдүүлэх нэрийдлээр хувь хүний боловсрол, мэдлэг, ажлын туршлагыг бус намыг хөрөнгө санхүү, бусад хэлбэрээр дэмжсэн, улс төрчдөд үнэнч зүтгэсэн, нутаг ус, садан төрлийн болон нэг ангид суралцаж байсан зэрэг албан бус шалгуурыг урьтал болгодог практикыг улс төрд тогтоогоод байна. Энэ байдлаас болж өнөөгийн “Монголын төрд цаашибал улс төрийн хүрээний лидерүүдийг улс төр-эдийн засгийн бүлэглэлүүд бүрэлдүүлсэн”¹⁰⁹ гэсэн ойлголт, үнэлгээ сонгогчдын дунд бий болж нам, цаашлаад төрийн нэр хүнд нийгэмд унаж байна.

Улс төрийн өндөр мэдлэг чадвар, туршлагатай, хүний нөөц бүрдүүлэх, тэднийг улс төр, төрийн албанд байршуулах нь улс төрийн намын хүний нөөцийн төдийгүй нийгмийн хариуцлагыг өндөржүүлэхэд чиглэсэн чухал бодлого байдаг. Хүний нөөцийн бодлого нь дан ганц чадварлаг улс төрчдийг бэлтгэх, сонгох, томилох үйл ажиллагаа байгаад зогсохгүй намын бодлого, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, нийгмийн

¹⁰⁸ Нийгмийн Ардчиллын Хүрээлэнгээс 2011, 2012, 2013 онуудад хийсэн “Хүмүүс: Улс төр-нийгмийн амьдрал” сэдэвт суурь судалгаануудын дүнгээс.

¹⁰⁹ АЗШҮБТ: Монгол дахь засаглалын төлөв байдал, үнэлгээ. УБ., 2006. 62 дахь тал

хариуцлагатай улс төрийн хүчин байх нөхцөл мөн билээ. Намын хүний нөөцийн алдаатай бодлого төрийн ажил, үйлчилгээний чанар хүртээмжид сөргөөр нөлөөлдөг нь сүүлийн жилүүдэд төрийн ажил, үйлчилгээнд иргэдээс ирүүлж байгаа шүүмжлэл, өгч байгаа таагүй үнэлгээ зэргээс илэрхий байгаа бөгөөд ийм байдал нь намын нэр хүндийг ихээр унагаж, түүнд хандах иргэд сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд сөргөөр нөлөөлж байна.

Зүүн Азийн Барометр судалгаанд Монголд ардчиллын тулгуур институт дотроос хамгийн бага үнэлгээтэй буюу олон нийтийн дунд итгэл даадаггүй институцээр намыг нэрлэжээ¹¹⁰. Түүнчлэн АЗШҮБТ-ийн судалгаагаар судалгаанд оролцогсодын 35.4 хувь нь намуудад итгэх итгэл буурсан, 55.2 хувь нь намуудад итгэх итгэлд өөрчлөлт ороогүй гэж, харин зөвхөн 9.1 хувь итгэл нэмэгдсэн¹¹¹ гэж тус тус хариулсанаас үзэхэд намуудыг үнэлэх сонгогчдын үнэлгээ доогуур байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь сонгогчдын үйл байдалд намуудын нөлөө эерэг гэхээсээ сөрөг шинжтэй байгаагийн нотолгоо юм.

Мөн сонгуулийн кампанит ажил шударга, ил тод, хуулийн хүрээнд явагдах зарчим ихээхэн гажуудаж байгаа нь намаас сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд нөлөөлөх сөрөг нөлөөллийг улам бүр нэмэгдүүлж, тэр хэмжээгээр сонгогчдын үйл байдлын төлөвшилт хангагдаж чадахгүй байна. Сонгууль намуудын улс төрийн хариуцлагыг дээшлүүлэхэд чухал үүрэгтэй боловч нөгөө талаар намууд сонгуулийн кампанийн үеэр явуулж буй хариуцлагагүй үйл ажиллагаа, үйлдлүүд нь сонгогчдийн улс төрийн үйл байдлыг гажуудуулах, үйл байдлын гажуудсан хэм хэмжээ, дадал, зуршил бий болоход түлхэж байгааг онцлон тэмдэглэх хэрэгтэй. Ийм байдлын тодорхой жишээ бол сонгуульд бие биетэйгээ “мөнгө”-өөр өрсөлддөг жишиг тогтож, “намууд хамаагүй юм амлаж өр тавьчхаад салам нэхэгддэг, сонгогчдыг буруу зуршилд дасгаж, сонгуулийг нэг нь мөнгө салгах, нөгөө нь өр тавьж хахуульдаж байгаад ч хамаагүй өндөр албан тушаалд хүрдэг”¹¹² арга болтол нь гажуудуулсан явдал бол намаас иргэд сонгогчдын улс төрийн үйл байдлыг өөрчлөх, гажуудсан үйл байдал (сонгогчдыг буруу дадал, зуршилд хөтлөх, материаллаг амлалт, мөнгөөр саналаа худалдах, сонгуулийн хар технологийг бусдад дэлгэрүүлж түгээдэг сонгогчдын бүлэг бий болсон) хэм хэмжээ төлөвшихөд хүргэж байна. Судалгааны байгууллагаас явуулсан санал асуулгаар эрх барьж буй хоёр намаас иргэд юу хүлээж байгааг тодруулж, ач холбогдлоор нь эрэмбэлэхэд эхний гуравт а/ амлалтаа биелүүлж мөрийн хөтөлбөрөө хэрэгжүүлэх, б/ шударга байх, в/ хариуцлагатай байх, иргэдийнхээ төлөө байх¹¹³ гэсэн гурван асуудал оржээ.

Өнөөдөр Монголын нийгмийн харилцааг 400 гаран хууль зохицуулж байгаа гэх боловч хуулиас гадуур амьдрал “цэцэглэсэн” хэвээр байна. Хуулиас дээгүүр эсвэл хууль зөрчсөн аргаар хэрэгцээгээ хангаж, ажил хэргээ бүтээдэг ёс тогтсон нь нийгмийн шударга ёсыг үгүйсгэж, олон нийтийн дургүйцлийг нэмэгдүүлж байна. Үүнтэй шууд холбоотой асуудал бол авилгал юм. Авилгалтай хамгийн их нэр холбогддог институт бол улс төрийн нам. Сонгуульд нэр дэвших, улс төрийн өндөр албан тушаалд томилогдох зэрэг намаас гардаг улс төрийн шийдвэрүүд ямагт авилгалтай холбоотой хардалт сэрдэлтийг дагуулдаг нь нам авилгад өртөмтгий байгууллага гэдэг нийтлэг үнэлэмж сонгогчдын дунд аль хэдийн бий болсон байна.

Энэ мэтчилэн намын зүгээс сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд нөлөөлөгч суурь хүчин зүйлээс гадна яг сонгуулийн кампанит ажлын явцад нөлөө үзүүлэгч хүчин зүйлүүд нэлээдгүй бий. Эдгээр хүчин зүйлүүд нь тодорхой хугацаанд сонгогчдын улс

¹¹⁰ Зүүн Азийн Барометр судалгаа. УТБА. УБ., 2005

¹¹¹ АЗШҮБТ: Монгол дахь засаглалын төлөв байдал, үнэлгээ. УБ., 2006.70 дахь тал

¹¹² Б.Чимид. Өнөөгийн улс төр хуульчийн нүдээр. УБ., 2006. 63 дахь тал

¹¹³ ММСГ-ээс явуулсан “Монголын улс төрийн өнөөгийн нөхцөл, байдал” сэдэвт социологийн судалгаа. УБ., 2009. 8 сар

төрийн үйл байдалд маш хүчтэй нөлөөг үзүүлж зарим тохиолдолд сонгогчийн үйл байдлыг үндсээр нь өөрчлөх тохиолдол ч гардаг байна. Сонгуулийн кампанийн үеэр сонгогчдын улс төрийн үйл байдалд дараах хүчин зүйлүүд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг. Үүнд,

- Сонгуулийн сурталчилгаа, түүний хэлбэрүүд
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нөлөө, ОНХ коммуникаци
- Намуудын нэр хүнд, нэр дэвшигчийн намын харьяалал
- Намаас нэр дэвшсэн нэр дэвшигчийн боловсрол, ажлын туршлага, нас хүйс, угсаа гарвал
- Намаас нэр дэвшсэн нэр дэвшигчийн бэл бэнчин гэх мэт хүчин зүйлс чухал нөлөө үзүүлдэг.

Энэ бүгдийг тухайн нам зөв тооцоолж сонгуульд ордог бөгөөд сонгогчдын хувьд дээрх хүчин зүйлсийн нөлөөлөлд байнга автаж байдаг байна.

Дөрөв. Дүгнэлт.

Нам бол төлөөллийн ардчиллын төлөвшүүлж, хөгжүүлэхэд онцгой үүрэгтэй улс төрийн институци. Ийм учраас сонгогчдын улс төрийн үйл байдлыг төлөвшүүлэхэд намын үүрэг роль асар их юм. Учир нь төр болон улс төрийн хүчнүүдийн бодлого, үйл ажиллагааны үр дүн нь сонгогчийн улс төрийн ямар үйл байдал төлөвшин бий болохыг тодорхойлдог. Өнөөдөр Монголд сонгогчдын үйл байдалд олон хүчин зүйлсийн нөлөөлж байгааг дээр дурьдсан бөгөөд тэдгээрийг нэгтгэн дүгнэвэл дараах тогтсон хандлага, ж хэлвэл,

- Төрийг бодлого, үйл ажиллагааны үр дүн, иргэд сонгогчдын хүлээлтийн зөрүүтэй байдал дунд үүсэн сонгогчдын улс төрд хандах сэтгэл ханамжгүй үйл байдал
- Намын ойлгох орчин үеийн ойлголт хандлага, намуудын өнөөгийн бодлого, үйл ажиллагааны эрс зөрүүтэй байдал дунд бий болсон гибрид шинж бүхий сонгогчдын үйл байдал
- Нийгэм ахуйн нөхцөлдөө баригдсан сонгогчид, тэдний нийцтэй бус оролцоонд суурилсан сонгогчдын улс төрийн үйл байдал. Иргэд, сонгогчдоос бус цөөнхөөс хамаарсан улс төрийн үйл байдал.
- Ардчиллын үнэт зүйлсийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн, нийгэмд шинэ үнэлэмж, стандарт тогтоохыг зорьсон сонгогчдын үйл байдал. Үүнд ихэнхдээ залуучуудын улс төрийн үйл байдал хамаарна.
- Улс төрийн институцид итгэхээсээ илүү бие хүн, лидерт итгэсэн улс төрийн үйл байдал. Ардчиллын институциуд (төр, улс төрийн нам, иргэний нийгэм гэх мэт) бэхжээгүй байгаатай холбоотй.
- Альтернативгүй улс төрийн үйл байдал. Хоёр том намаас өөр сонголт байхгүй. МАН, АН хоёр төлөвшилт сул байгаа нь сонгогчдын үйл байдлыг гуравдагч улс төрийн хүчин рүү чиглүүлэхэд хүргэх магадлалтай. Үүний жишээ бол 2012 оны УИХ-ын сонгуулиар МАХН нийт сонгогчдын 22%-ийн санал авсан явдал юм.
- Сонгогчдын улс төрийн боловсрол доогуур байгаа явдал нь улс төрийг үнэн зөв дүгнэн цэгнэж ухаалаг сонголт хийдэг, нийцтэй оролцоонд суурилсан сонгогчийн үйл байдал бүрэлдэхэд тээг болж байна.
- Сонгуулийн тогтолцооны тогтвортой бус байдал, сонгуулийн кампанийн үйл ажиллагаа, улс төрийн коммуникаци, хэвлэл мэдээллийн нөлөө сонгогчдын улс төрийн үйл байдлыг өөрчлөхөд онцгой үүрэг гүйцэтгэж байна.

Энэ мэтчилэн олон хүчин зүйлсийн нөлөөгөөр Монголын сонгогчдын улс төрийн үйл байдал нь улс төрөөс хүнийссэн, улс төрийн институци байгууллагуудад итгэх итгэл буурсан, улс төрийн оролцооны нийцтэй бус байдал давамгайлсан зэрэг шинж

байдалтайгаар оршиж байна. Монголын сонгогчдын үйл байдлыг цаашид оролцоо талаас нь тухайлан нарийвчлан судалж шинжлэх нь сонгогчдын үйл байдлыг төлөвийг бүрэн дүүрэн гаргахад чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна. Миний энэхүү илтгэл Монголын сонгогчдын улс төрийн үйл байдлын шинж онцлогийг гаргахдаа түүнд нөлөө үзүүлэгч хүчин зүйлсийн хүрээгээр хязгаарлагдсан байгааг минь та бүхэн болгооно биз ээ.

Ашигласан материал

- Азийн барометр. Ред Д.Ганбат. У., 2008
А.Лийпхарт. Ардчиллын хэв загвар. УБ., 2007
 Ардчилал ба улс төрийн нам. Онол, практикийн бага хурлын эмхэтгэл. МАН. УБ., 2009
Б.Даш-Ёндон. Монголын хөгжлийн философи. Асуудал, аргачлал, ашиг тус. УБ., 2013
Д.Ганхуяг. Хошуучлагчийн улс төрийн имиж, түүнийг бүрдүүлэхүй. УБ., 2004
 Е.Малькин, Ё.Сучков. Сонгуулийн технологийн үндэс. I, II. Орчуулсан. Б.Наранцогт. УБ., 2012
 Монгол улсын Үндсэн хууль., 1992
 Монгол улс дахь сонгууль, сонгуулийн шинэ тогтолцоо. ШУА.ФСЭХ. УБ., 2000
 Монголын ардчиллын төлөвшил. ШУА. ФСЭХ хамтын бүтээл. УБ., 2011
 Монгол дахь ардчиллын хөгжил: сорилт, боломж. Үндэсний бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл. УБ., 2005
 Монгол улсын төрийн байгуулалтыг төгөлдөржүүлэх боломж, арга зам. Судалгааны тайлан. Удирдлагын Академи., УБ., 2010
 Монголын засаглалын үзүүлэлтүүд. ШУА.ФСЭХ. УБ., 2013
 Хүмүүс: улс төр-нийгмийн амьдрал сэдэвт суурь судалгаанууд. Нийгмийн Ардчиллын Хүрээлэн. 2011, 2012, 2013
Д.Түмэнжаргал. Монголын сонгуулийн систем: эрэл шийдэл. УБ., 2012
 Улс төрийн шинжлэх ухаан. МУИС. УБ., 2010
 Улс төрийн барометр. Социологийн судалгаа. Сант Марал судалгааны төв. УБ., 2008 оны 4-р сар
Г.Чулуунбаатар. XIX, XX зууны зааг үеийн Монголын нийгэм, иргэншлийн өөрчлөлт. УБ., 2008
 Эрх зүй сэтгүүл. МУИС. ХЗС. №2-3/2007 (16-17)
 International Encyclopedia of Political Science. Sage., 2012
Prohl W, Sumati L. Voter's Voices. UB., 2008
Roskin C. Political Science an Introduction. Pearson Education, Inc., 2012